

КАМЮ, МОЯ ЛЮБОВ

Многолик портрет на човека,
скрит зад името Албер Камю

Елизабет Хос

ЕЛИЗАБЕТ ХОС

КАМЮ, МОЯ ЛЮБОВ

Елизабет Хос

КАМЮ, МОЯ ЛЮБОВ

Camus, a Romance
Copyright © 2009 by Elizabeth Hawes
All rights reserved

© Теодора Давидова, превод
© Димитър Стоянов – Димђ,
художествено оформление на корицата
© Издателство *ЕРА*, София, 2010
ISBN 978-954-389-096-5

Книгите на *ЕРА* търсете на
www.erabooks.net

ЕРА

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРОЛОГ	7
1. Млади години в Алжир	23
2. Напред	36
3. Към Франция	68
4. Париж, 1943	88
5. Ню Йорк, 1946	124
6. Обратно към Европа	155
7. Туберкулоза	183
8. „Разбунтуваният човек“	200
9. Приятелите	221
10. Приятелят Шар	242
11. В компанията на жени	257
12. Войната в Алжир	282
13. Почитатели	310
14. „Първият човек“	323
ЕПИЛОГ	343
Бележки	344
Произведения на Албер Камю	364
Подбрана библиография	365

„РАЗБУНТУВАНИЯТ ЧОВЕК“

След дълга размяна на писма Катрин Камю най-сетне се съгласи да ми даде интервю в Лурмарин, но така и не уточни дата. „Най-добре да ми се обадите, когато пристигнете в Париж“, написа само тя, от което пролича едва доловим намек за тежката програма на изпълнителя на едно литературно завещание, включващо и ангажиментите, свързани с преводите на няколко десетки езика. Обратният адрес на плика, написан на ръка с почерк по-едър и елегантен от този на баща ѝ, гласеше: „Улица „Албер Камю“, което необяснимо защо ме смути.

Листът, на който ми бе писал своя отговор Роже Кийо, носеше официалното лого на парламента, където той бе представител на департамента Пуи дьо Дом, макар по това време той вече да бе напуснал поста кмет, очевидно по здравословни причини. Пак по същите причини той отлагаше на два пъти срещата си с мен – винаги изключително любезен и с много извинения. Докато разлиствах чудесно отпечатаните томове на „Плеяд“, успях да прозра под коментарите на Кийо – едновременно академични и интимно биографични – че очевидно е бил много близък с Камю: продължителни разговори заедно с огромното количество ръкописи и писма, свободно боравене с имената на близките приятели

ли на Камю, ясни спомени за разговорите с него и за пореден път бях поразена от страстта и ангажираността на този човек с проблемите на Камю. През 1954 г., когато Кийо е само на двайсет и девет и започва да пише книгата си „Морето и затворите“, той е човекът, на когото Камю доверява единствено своите „досиета“ (получава цял куфар с чернови и документи „на ваше разположение“). Той е и първият, който се заема със задълбочено изследване на работите на Камю. По това време Албер е едновременно и поласкан от този проект, и е уверен в успеха му, тъй като е убеден в „обективността“ на Кийо, в неговата „съпричастност без прекалено добродушие“. За всичко това Камю пише в свое писмо, с което му благодари сърдечно, и твърди, че „заедността“ (*ensemble*) винаги го е интересувала. В скоби отбелязва изключителното си удоволствие от това, че е обект на подобно проникнато от съпричастност изследване.¹

През 1954 г. изразът на благодарност за съпричастността, показана от Кийо към работата му, е направо трогателен, както едва след години осъзнава Кийо, защото е начин за признаване колко засегнат е бил Камю от критиките на „Разбунтуваният човек“. Камю винаги е твърдял, че това е най-важната му книга, най-значителното отражение на собствената му личност. Изявлението е мярка за ангажираността и смелостта му. От морална гледна точка тя представлява смело и концентрирано усилие да говори за своето време и за онова, което го вълнува от години, както сам се изразява, за доброто на всички, и то без обичайните опити за обективност или политизиране. След това, както се потвърждава от дневниците му, той чувства, че ще може да пише по-свободно – всъщност вече е нахвърлил дълги пасажии за бъдещите си книги. „Освободено творчество“ обещава си той.

Камю е съсипан от драмата, разразила се след враждебната реакция на „Разбунтуваният човек“ в Париж, която и днес прилича на удар от засада. Още преди публикуването на книгата през октомври 1951 г. започват да се надигат гласове от дясно и

от ляво, несъгласни със съдържанието, но в крайна сметка именно атаката от страна на Сартър, някогашния приятел на Камю и самообявил се законодател на литературния небосклон, е която придава на скандала съдбовен отзвук. Камю може и да се е тревожел за това как ще бъде приета книгата. „Търпеливо чакам да се случи катастрофа, която нещо се бави“ пише той в дневника си през декември. Но няма как да предвиди фронталното нападение, което идва от „Модерни времена“, подписано от Франсис Жансон, амбициозен млад човек, на когото Сартър възлага рецензия на книгата, а след това и отговор на последвалото писмо на Камю от самия директор. Тази обмяна на публични изявления слага край на приятелството на Камю и Сартър. До края на живота на Камю те не си проговарят. Само за няколко месеца разстоянието, което дели Камю от интелектуалните среди в Париж, се превръща в непреодолима пропаст.

Човек трудно устоява на изкушението да превърне издаването на „Разбунтуваният човек“ в повратна точка в живота на Камю, такава, която разделя житейския му път на две части: на преди и след, на издигане и после на падение. По времето, когато бурята около книгата (размяната на писма между критиците, неизбежните обяснения, гневът и болката, както и неизбежните самоанализи) започва да затихва, Камю попада във вихъра на други тревоги, които го тласкат надолу – Франсин преживява нервна криза, избухва Алжирската война и като резултат на всичко това настъпва и продължителен епизод на творческа криза. Сякаш животът му поема в съвсем различна посока и той е изваден от релси. Но и в най-мрачните си моменти Камю остава верен на идеите в „Разбунтуваният човек“. Не желае да има повече неприатели и е готов отново да напише книгата.

В Париж пресата, представила широко „Разбунтуваният човек“, и то в положителна светлина, отразява отблизо „полемиката“ и „литературния скандал“, избухнал между двамата известни мислители. Августовският брой на „Модерни времена“, в който са поместени писмата на двамата, е разпродаден мигновено, правят допечатка и тя също е продадена. „Монд“,

„Обсерватор“ и „Комба“, в който Камю е работил дълго време, препечатват дълги откъси от оригиналните текстове. (Камю е доста разстроен, че и „Комба“ се включва в този „панаир“.) Седмичниците също не остават назад. „Разривът между Камю и Сартър е налице“ съобщава таблоидът „Самди Соар“ с голямо заглавие, заемащо мястото над три колони, след което разказва в доста пространен материал за десетгодишното приятелство. Всеки в сравнително тясно свързания кръг на кафенетата и издателствата в „Сен Жермен“ е наясно с подробностите около конфликта, всеки има мнение, а и свои предпочитания. С изключение на Камю и още неколцина почти никой не е изненадан от разрива между двамата, който предвид личностите им и позициите, които защитават по отношение комунизма и поспециално сталинизма..... Никой обаче не може да предвиди, че те ще добият такива исторически размери или че и двете действащи лица в събитията ще станат олицетворение на доброто и злото на ХХ век. Разривът между Камю и Сартър и между съответните лагери продължава и през следващите четирийсет години, до края на Студената война. В момента се забелязва процес на възстановяване на репутацията на двамата мъже и вероятно ще настъпи някакво сближаване, но едва ли ще е напълно. Привърженици на Сартър и на Камю съществуват и до днес, това са интелектуалци, които демонстрират пристрастията си към единия или другия. Появяват се и нови книги, в които се прави опит да се хвърли безпристрастна светлина върху тяхното приятелство. Всяка година в Париж се провежда колоквиум, на който се правят опити за сближаване на двете течения.

Важно е да се помни, че когато пише „Разбунтуваният човек“, Камю е вече известен автор, защото неговата значителна популярност присъства в мисията на книгата, а също и в начина, по който е приета. Критиците му го обвиняват, че пише от висотата на пиедестала си, съзнавайки, че името му означава нещо, както това се случва и когато той слага подписа си под протеста срещу положението в Испания, в Гърция или в Унга-

рия и по този начин държи да повлияе на съвременното мислене. Макар че от 1948 г. Камю избягва да се намесва в политиката, съвестта не му позволява в опита си „да разбере своето време“ да споделя лично мнение по въпроси, свързани с Европа, което личи и в дневника, и в писмата му. Когато говори за необходимостта от бунт, той има предвид своя опит, опитва се да обясни на първите си критици, като изтъква заложените опасности и ограничения на подобно действие. Има желание да бъде едновременно справедлив и полезен, споделя той с Шар, с когото обсъжда много от размислите си в книгата – нарича я „нашата работа“, когато представя първата чернова на ръкописа, където все още има задрасквания и бележки към приятеля. Тя никога нямаше да стане книга на надеждата, пише му той в една от бележките.

За Камю това е книга-обобщение на всичко, което е научил от времето на Съпротивата, на всичко, което е написал от „Митът за Сизиф“, на цялата му култура – комбинация от прочетени книги, размисли и житейски опит, включително и материал, извлечен от истински истории от живота на революционери, каквито са новите лица, привлекли интереса му: Росмер и Лазаревич, или Иван Каляев – руският поет и терорист, участвал в ликвидиранието на великия княз Сергей Романов през 1905 г. За Камю Каляев е олицетворение на нравствената дилема (Каляев се проваля при първия опит да убие княза, за да не пострадат съпругата му Елисавета и племенниците, които пътуват в същата карета). Тя е също така последната и най-сериозна част от неговия цикъл за бунта, ясно изразена теоретична илюстрация на „Чумата“ и допълнение към „Праведниците“ (първообраз на главния герой е Каляев), подробен анализ на човешкия инстинкт за революция и за това как революциите създават своя тирания. Камю изследва предварително философски теории, историята и изкуството, стигайки до древните гърци и ранното християнство, минава през романтизма, дендизма, сюрреализма, изследва Хегел, Маркс, Ницше, националсоциализма и болшеvizма, включително „Брулени хълмове“ и „Братя Карамазови“, като в крайна сметка на-

мира решение в баланса между страстта на човек от Средиземноморския район с умереността и мярката. Никой друг не би могъл да напише подобен труд, твърди Шар, имайки предвид комбинацията от амбиции, идеализъм и кураж, които Камю успява да включи в книгата си.

Може да изглежда арогантно или наивно да се заемеш с темата за бунта и революцията (включително и Френската) по един толкова неортодоксален начин, защото той направо призовава за критика особено от страна на кръга около Сартър, който винаги е нащрек. Камю очаква „Разбунтуваният човек“ да бъде отхвърлен от левите и комунистите и предчувства, че и някои други кръгове няма да я одобрят. Грьоние го предупреждава, че с нея ще си навлече неприятности, и дори се пита дали понятието „солидарност“ продължава да е валидно сред приятелите му. „След няколко дни малко хора ще ми подават ръка“ отбелязва той мрачно. По време на първата вълна от критики Камю се старае да остане настрана, защото добре знае, че рядко приема нещата с лекота. Успява да удържи борбената си натура, но само за кратко. „Никога не нападай, особено в писмена форма“ съветва той сам себе си в един от дневниците, „напълно забрави за критиката и споровете“. Най-лошо е да дадеш воля на яда си.² Месеци преди да започнат нападките в „Модерни времена“ той вече е изтощен и изчерпан, както пише на Шар. Търговският успех на книгата е толкова голям – първите четири месеца са продадени 60 000 бройки, – че той се пита дали наистина хората я четат, щом критиката е толкова отрицателна. Сякаш очаква с нетърпение лошите новини. Отново го спохожда старият сън, че го екзекутират. Когато случайно среща на улицата стар познат от времето на Съпротивата, едва не се разплаква от мъка по отминалите времена на голямо приятелство.

Приятелите на Камю имат въпроси за „Разбунтуваният човек“, но предпочитат да не ги задават. Грьоние, чиято близост с Камю датира от времето, когато е негов преподавател по философия не само в лицей, но и в университета, и е направил подробен анализ на ръкописа – книгата е посветена на него – е на

мнение, че в последния си вариант тя заслужава висока оценка въпреки липсата на организация и на известна проникателност. Възражава също и срещу тона, който на някои може да прозвучи реакционно. Шар харесва „Разбунтуваният човек“ и смята, че се иска много смелост, за да я напишеш, но също има своите резерви, що се отнася до непочтителните текстове, свързани с маркиз Дьо Сад и граф Дьо Лотреамон, писатели, важни за него в младежките му години, когато залита по сюрреализма. („Ах, скъпи ми Албер, да чета това ме подмлади, освежи, укрепи и разшири кръгозора ми, благодаря ти.“)³ Отзивът на Шар е от значение, защото критичното отношение на Камю към мистичния поет Лотреамон, почитан изключително много от сюрреалистите, и превърнал се в тяхна пътеводна светлина, вбесява Андре Бретон, лидер на движението, и всъщност той създава предпоставките за предстоящата война.⁴ Бретон, човекът, който поддържа огъня, отговаря по подходящ начин: „Няма достатъчен протест срещу радващи се на популярност автори, които нападат онова, което е хиляди пъти по-голямо от тях.“⁵ Така започва „годината на полемиките“, описана впоследствие от Камю като „процесът срещу моята личност“.

Докато изследва със страст природата на бунта, Камю борава доста грубо с имената от пантеона на френската литература. Не само това, той отхвърля официалната версия за Френската революция, заклеявайки кръвопролитията, и прави паралел между якобизма и болшеvizма, между 1789 и 1917 г. Разглежда различните теории и форми на бунт, описва извращенията, илюзиите и фалшивите убеждения, които успяват да превърнат инстинкта за свобода в оправдание за убийство и сервилност в името на историята, и описва как революциите винаги създават свой деспотизъм. Доста смелост се иска, за да си толкова откровен и открито да се конфронтираш, да формулираш провокативни, почти еретични присъди над толкова много местни герои. „Всеки френски ученик, стига семейството му да не е от крайната десница, изпитва явно или тайно уважение към Робеспьер или Сен Жуст“ – обяснява Оливие Тод. – „В лице-

ите на Франция и Алжир човек се научава да възприема аксиомата, че екзекуцията на Луи XVI може да е била прибързана, но необходима.“ Приятелят на Камю Робер Галимар отбелязва: „Разбунтуваният човек внушава идея, противоречаща на всичко възприето досега.“

В основата на книгата е комунизмът. Тук Камю е най-ярък, макар никога да не споменава името на Сталин. „Живеем в период на предумишленото и съвършено престъпление“, заявява той в книгата. „Човек би си помислил, че един период, през който в разстояние на петдесет години е в състояние да изкорени, зароби или избие седемдесет милиона човешки същества, трябва да бъде заклеймен незабавно. Но той трябва да бъде и разбран.“ „Каква е причината човек в името на бунта да приеме масовата смърт, концентрационните лагери в името на свободата или масовите убийства под знака на филантропията или в името на някакъв друг хуманизъм?“ пита той.⁸ „Във века на отрицанието е полезно да разгледаме позицията на човека по отношение на самоубийството“, припомня той, имайки предвид централната тема в „Митът за Сизиф“. В епоха на идеологичните трябва да разгледаме позицията си спрямо убийството.

В Париж през 1951 – 1952 г. и в света, където „Разбунтуваният човек“ се появява, вече е назрял моментът за публично обсъждане на комунизма и светът е готов да види или чуе какъв е залогът. На много интелектуалци, които се идентифицират с партията (философът приятел на Сартър Морис Мерло-Понти на първо място), вече им е трудно да защитават вярата си в съветската система. Независими привърженици на лявата идея, надявали се тя да се развие в „трета сила“, започват да проявяват скептицизъм по отношение на възможността за смислени действия. Междувременно с разширяването на Корейския конфликт – Китай започва офанзивата си през април 1951 г. – Студената война става съвсем реална заплаха за Европа. Година по-рано, когато Северна Корея напада Южна и американските войски започват да се придвижват на север, във Франция се чуват гласове за незабавно нападение от страна на Съветския

съюз. Бовоар преразказва разговор между Камю и Сартър, проведен по това време в едно кафене, когато се обсъжда заплахата, нагнетила се вече във въздуха. „Мислил ли си какво ще ти се случи, когато руснаците дойдат тук?“, обръща се Камю към Сартър и след това развълнувано добавя: „Не бива да оставаш тук.“ „А ти ще заминеш ли?“, пита Сартър. „Ще сторя онова, което направих по време на немската окупация.“⁹ Камю все още мисли за Сартър като за съмишленик в антикомунистическата левица според Бовоар, която споделя, че само идеята за съветско нападение става повод за „преосмисляне на марксистката идея“ и това превръща Сартър в реалист и защитник на комунизма. С две думи, границата между тях вече е била поставена.

Сега вече разполагаме с достатъчно литература, анализираща „историята Камю – Сартър“ – определение, което изглежда напълно подходящо, като се има предвид и фактът, по който почти всички са единодушни, че става дума и за обич. Това означава и да се проследи проблемът назад във времето до неговия източник. Краят на Студената война и възможността за по-балансиран възглед подпомогнаха този процес. Тъй като и Сартър, и Камю са привлекателни личности (или защото никой не иска да се постави на тяхно място) или защото животът и на двамата избобилства от провокативни паралели и контрасти, на разрива между тях се придава толкова голямо значение, а историята става още по-любопитна сега, отколкото преди половин век. Техните на пръв поглед дребни противоречия в следвоенния период стават повод за описание. Възраженията на Камю относно позицията на Мерло-Понти във връзка със съдебните процеси в Москва придобиват нова тежест, като знаем каква е била пък реакцията на Сартър, който се обявява в подкрепа на Мерло-Понти. („Разстроен и разтреперан, Камю си тръгна и затръшна вратата след себе си...[и] отказа да се върне“, разказва Бовоар, присъствала на скандала.)¹¹ През 50-те години Сартър и Мерло-Понти преживяват и своите различия по повод крайния болшеvizъм на Сартър. Всички въпроси на съвестта, за които Камю заема категорична и

независима позиция: в редакционни статии по повод атомната бомба и чистките, поредицата материали, озаглавени: „Нито жертви, нито екзекутори“, в които още през 1946 г. той слага знак за равенство между комунистическия режим и убийците, бележат категорично разрива между двамата. По-значителните творби на Сартър – също. „Дяволът и Господ Бог“, поставена на сцената година след като „Праведниците“ вече не се играе, е непосредствено предупреждение към Камю, защото главният герой, ангажиран в друга революция, раздвоен между силите на доброто и злото, поема пътя на злото като необходима движеща сила на промяната, докато героят на Камю Каляев дори след извършване на престъплението си го отхвърля. Писател според Бовоар е отражение на цялостната идеологическа еволюция на Сартър. По подобен начин, след като Камю публикува „Разбунтуваният човек“, където доразвива идеите на „Праведниците“, Сартър излага недвусмислено посланието си в доктрина от 300 страници, озаглавена „Комунистите и мирът“. И като последно предизвикателство към техните отношения през юли 1952 г. се появява първата от трите студии в „Модерни времена“, в които Сартър е провъзгласен за водещ независим поддръжник на комунизма във Франция.¹²

В повечето описания на размяната на публични изказвания, появили се през следващия месец в „Модерни времена“, се отбелязва и броят на страниците – седемнайсет за Камю и двадесет за отговора на Сартър, последвани от допълнителни трийсет, отделени за Франсис Жансон, сякаш редакторите са се опитали да дадат и количествен израз на предпочитанията си. Гласът на Сартър обаче е най-запомнящ се: „Драги ми Камю, приятелството ни не беше лесно, но въпреки това ще ми липсва. Ако сложиш днес край на това приятелство, значи то наистина е трябвало да умре.“ В това първо на пръв поглед закачливо изречение от текста му се долавя намек за атаката, която ще последва – и тя е една от най-язвителните в живота на Сартър. Дължината на текста е сразяваща, а съдържанието е проникнато с укори и удари, при това болезнени. Подборът на думите

има за цел да наранява, което до голяма степен забавлява публиката. Някои от фразите, като „преносим пиедестал“ например, биват закачени за Камю до края на живота му, подигравката бързо се превръща в лозунг. „Оказа ни честта да сътрудничиш на „Модерни времена“, но го направи от висотата на преносимия си пиедестал“, заявява Сартър, нагнетявайки обстановката, като не пропуска да охули намека, който Камю прави в писмото си до изданието за своята бедност и за участието си в Съпротивата, и продължава язвителната забележка на Жансон за „разбунтувалата се душа“ на Камю или за неговия морал на благотворител от Червения кръст.

Писмото на Камю кара Сартър да застане в отбранителна позиция и това го прави безмилостен и жесток. Жансон се държи иронично и снизходително, като в същото време несъгласието му с изказаните от Камю идеи за революцията е агресивно, докато обръщението на Сартър се отнася единствено до писмото на Камю и зашлевява директно човека Камю. Най-вероятно, демонстрирайки в писмото си гнева, болката и самодоволството си, Камю е предизвикал побойника в Сартър, който, тласкан от чувството на вина, съзнавайки колко силно ще нарани, става още по-подъл в ударите си. „Комбинацията от противна самонадеяност и уязвимост при теб открай време обезсърчава хората да ти кажат голата истина“, продължава Сартър и заявява, че за първи път откакто се познават, той ще проговори, без да спестява каквото и да било. „В резултат си станал жертва на противно самодоволство, което прикрива вътрешните ти проблеми, но което ти наричаш „средиземноморска умереност“. Рано или късно все някой трябва да ти го каже и нека този някой бъда аз.“

След това въстание Сартър продължава с ударите, обвинява Камю в лицемерие и философска некомпетентност, застила му „надут – съвсем типично за теб“, преднамерено лек и премерено гневен, подиграва се на липсата на задълбочено разбиране на проблемите, наставлява го така, сякаш е невъзприемчив ученик. Почти всяко изречение е иронично и язвително. По по-

вод писмото на Камю задава въпроса: „Каж ми, Камю, каква е загадъчната причина, поради която не можем да обсъждаме твоите работи, без да се лишим от приетите от човечеството основания за право на живот.“ Относно идентификацията на Камю с „бедността“ пише: „Може някога да си бил беден, но вече не си, ти си буржоа като мен и Жансон.“¹³ За книгата: „Възможно ли е аргументите ти да не са достатъчно стабилни. Възможно ли е мислите ти да са объркани и банални?“ По някакъв начин поводът за разногласие между двамата – отношението на всеки от тях към комунизма, никога не излиза достатъчно ясно на преден план, както проблемите на обноските и поведението.

Дали поради това, че дава воля на отдавна сдържан гняв, или от гордост, че се представя по-добре, в което всички го уверяват, в нападките си Сартър е позитивно насмешлив. В заключение (повече от четиринайсет страници) той говори на Камю за това какво е означавало приятелството им за него и какво се е променило – хвалебствена рецензия за раздяла, която говори много и за него самия. По ирония на съдбата редовете, така често цитирани при описанията на Камю (можем да ги открием и в коментарите, и похвалите по повод Нобеловата награда), могат да се открият в текста на Сартър: „За нас ти беше – а може да бъдеш и в бъдеще – възхитително съчетание на личност, действие и работа. Това беше през 1945 г. Открихме Камю, участника в Съпротивата, както открихме и Камю – автора на „Чужденецът“... Редакторът на нелегалния „Комба“... Тогави ти беше много близо до образцов. Защото в теб бяха събрани противоречията на твоето време и ти ги бе надраснал с пламенността, с която ги преживяваше.“¹⁴ Проследявайки Камю в следвоенния период, Сартър го превръща в минало. „Трябваше да се промениш, ако искаше да останеш верен на себе си“, заключава той, имайки предвид позицията на Камю относно комунизма и „Срещу историята“. „Личността ти, която беше реална и витална, докато се подхранваше от събитията, вече е само един мираж... Ти си полужив сред нас.“ Казвайки „сбогом“, Сартър на практика затваря вратата и държи по-

следната дума да бъде негова. Заявява, че няма да отговаря повече на Камю, и се надява мълчанието им да стане причина полемиката да бъде забравена.

Никой не успява да обясни достатъчно задълбочено какво прави писмото на Сартър и до днес толкова болезнено за четене. От съдържанието му поне е ясно, че става дума за нещо много лично и то е повод за уреждане на сметки. Дори добре формулираната жлъч издава интерес и привързаност, все едно колко превратен е изказът им. Възможно е причината да е в това, че Сартър се е почувствал засегнат и разгневен от писмото на Камю, в което, наричайки го „редакторът“, Камю в известен смисъл го деперсонифицира и в същото време го подлага на съд. Камю не говори лично на него или за него, а го превръща в обект или починал човек и го споменава така, все едно е чиния или мандолина. Вероятно Камю е засегнал и някаква тънка струна, посочвайки липсата на ангажираност и дори липсата на проява на мъжество по време на окупацията. „Започнах да се уморявам да бъда в позицията на непрестанно поучаван как да бъда ефективен от критици, които не са направили нищо повече от това да извърнат креслото си по посока на историята“ – отбелязва Камю, имайки предвид един случай, когато по време на освободителните борби заварва Сартър заспал сред столовете на оркестъра в „Комеди Франсез“¹⁵ По един много недвусмислен начин той напада Сартър. От своя страна Сартър, който обича добрата схватка и за първи път в живота си е истински ангажиран политически, отговаря на предизвикателството със своя версия на самодоволенство – не само за да не загуби достойнство, както сам казва, но и за да изстреля истинския залп на своята реторика.

Болезнените удари, които си нанасят по време на литературния скандал, е причина и той да привлече толкова внимание и да се помни толкова време. („Ако смяташ, че съм жесток“, споменава Сартър в началото на текста, с което според мен показва, че съзнава прекалената си жлъч и се опитва да се освободи от отговорност.) Следват няколко страници, изпълнени с нападки, от които стомахът ми се свива заради Камю и буквално се пара-

лизирам. Това се дължи не само на умението на Сартър да се изразява, но и на неговия гняв, както и на предчувствието за това какво следва. „О, Камю“, „Повярвай ми, Камю“, „Каж ми, Камю“ – диалогът е директен и реален, целта съвсем-съвсем конкретна. Познаването на уязвимостта на Камю подкрепя идеята за това каква е вредата, която може да бъде причинена в резултат на неизбежното стъписване и болката от удара. И накрая най-тъжната част от историята може би е, че Камю, който така откровено вярва в лоялността на околните, никога не успява да разбере защо е бил подложен на толкова яростна атака. Не разбира и защо никой не се изказва в негова защита, защо дори в „Галимар“ колегите му са по-скоро развеселени от шумотевицата и сякаш са на страната на привържениците на Сартър. Четем за болката и разочарованието в дневниците му. „Всички са срещу мен, всеки иска да ме съсипе... на никого не хрумва да подаде ръка, да ми помогне, да ме обича такъв какъвто съм, за да мога да остана такъв какъвто съм.“ И като вик в пустинята: „Аз съм най-ощетен и нуждаещ се от всички същества.“ На Грьоние пише, че е попаднал в някаква грандиозна мистификация. С Франсин споделя колко е самотен и мрачен. Прави усилия да намери равновесие „да устои на изкушението да презира твърде много, както и да не презира достатъчно“. „Подобни гимнастики не са лесни, но са моята съдба.“¹⁷

Инстинктивно Камю усеща, че Сартър е взел надмощие в тази тяхна публична препирня, а и членовете на литературната общност споделят помежду си оценките, които дават на двамата: Сартър е някъде над 18, докато Камю – едва се добира до 9 или 10. Приятелят на Камю от 1952 година Жан Даниел отбелязва само: „Сартър не е прав, но има моменти, в които е направо блестящ.“¹⁸ Още повече тревога буди в Камю подозрението, че в обвиненията има голяма доза истина и че критиките може и да са основателни. Камю не приема лесно критика, той самият се измъчва от съмнения, а Сартър си играе и с този негов страх, че успехът е дошъл твърде лесно, че е станал самодоволен, че придава по-голямо значение на постиженията си, че на моменти е

дори досаден. Сартър преминава през случката като през поредния интелектуален екзерсис и поредната дразнеща среща с Камю. „Все се навира в лицето ми“ отбелязва той за него. Камю обаче не може да спре да мисли за несправедливостта на обвиненията, както не може да се освободи от чувството, че е предаден. В продължение на месеци избягва да се явява на публични места, спира да ходи в кафенетата и ресторантите, посещавани от Сартър в Шести и Седми район, търси утеха и спокойствие сред приятелите от Алжир или французи, които не са от Париж, какъвто е Шар. Получава много писма от съмишленици и читатели, както и от известни интелектуалци и за него те са голяма подкрепа. Продължава да замисля втори отговор на Сартър, нещо, за което и Шар, и Грьоние го окуражават, но съзнава, че то ще прилича на извинение. Прави опит да загърби случилото се и размишлява в есе от петнайсет страници „Защита на „Разбунтуваният човек“, което никога не публикува. В него надълго и нашироко обяснява как е стигнал до написването на книгата, и причините да посочи точно тези „аргументи“. Съвсем мимоходом споменава за „шума“, вдигнал се през последните седмици, и завършва с опита си да се издигне над нещата с думите, че понякога и враждебността е полезна по един или друг начин и всеки, дори ние самите, трябва да го разберем.¹⁹

Има хора, според които Камю не е чак толкова невинен в тази история и че не само е провокирал Сартър, но и чудесно е знаел какво ще последва. Политиката на Сартър търпи промени и това личи ясно в пиесата му „Дяволът и Господ Бог“ – по това време Камю има връзка със звездата в постановката на Сартър Мария Казарес и често присъства на репетициите, така че познавал пиесата, както и новата посока, в която поема „Модерни времена“. Отношенията между двамата мъже чувствително охладняват в сравнение с предишните години и стават все по-формални, те много рядко вече можели да разговарят сериозно. Бовоар споменава, че срещите им за обяд били все по-редки, вероятно и поради продължителните отсъствия на Камю заради болестта. Някои от приятелите им изтъкват, че и Камю

не бил лесен, други пък, че и той имал своите врагове, че по природа бил конфликтен, но същото се говори и за Сартър. Сартър е твърде сложна личност и освен Бовоар никой не се задържа дълго около него.

Сега вече критиците са достатъчно отдалечени във времето и могат спокойно да разглеждат личностите на двамата и техните произведения като едновременно допълващи се и контрастиращи. Отбелязват различния произход на двамата, различния им стил и поведение, различните образи, които имали в обществото: Сартър – възпитаник на Екол Нормал, от семейство на културния елит, философ и последователен мислител, напълно отрекъл се от произхода си; Камю – прекарал цялото си образование благодарение на стипендии, без произход, моралист от старата френска традиция и както той сам описва себе си, не философ, а художник, горд най-вече с това, че е алжирец. Посочват професионалното съперничество между двамата, които на всичкото отгоре издават нещата си при един и същи издател и двамата са редактори в леви издания, пишат романи, пиеси, есета, публицистика и литературна критика, имат сходен стил, сходни теми, в началото – и обща цел. Анализирайки отношенията им, критиците откриват зародиши на тяхната по-късна конфронтация още в първата размяна на критики, когато Камю помества хвалебствена рецензия за „Погнусата“ в „Алже Републикен“, но отбелязва, че произведението му се струва прекалено теоретично, а Сартър, макар и да хвали „Чужденецът“, смята, че книгата не е добре обмислена. Всички са единодушни, че и в периода на най-близко приятелство двамата са били на различни политически пътеки и рано или късно моментът на разрыв е щял да настъпи.

Съществува и стечение на обстоятелствата, и щастлива карта в лицето на Жансон. Сартър, който с месеци се въздържа да пусне рецензия за „Разбунтувания човек“ в списанието си, предупреждава няколко пъти Камю, че коментарът на изданието ще е по-скоро „резервиран“ или дори „доста критичен“, избира Жансон с очакването той да напише дискретна, умерена критика на

книга, която безсъмнено не харесва, но съвсем не е предполагал, че Жансон ще го разбие по този начин. Все пак списанието е поместило две от главите на книгата на своите страници, а и Камю е известен и уважаван автор, а също и приятел. Камю от своя страна не е очаквал лични нападки, най-малко от проходящ литератор, и писмото му до „директора“, в което изразява изненадата си от подобно отношение, е своеобразна, макар и зле замислена молба за намеса. Когато то е публикувано, реакцията на Сартър е твърде изненадваща и за Камю е израз на отдавна таена омраза. „Оказва се, че тези хора никога не са били мои приятели и винаги са се чувствали засегнати от моите убеждения“, пише Камю на Франсин и в тона му личи слабата надежда, че може би греша. „Няма друго обяснение за крайната грубост в техните нападки.“²⁰ Струва ми се, че Камю никога не се съвзема напълно от ударите, нанесени от Сартър. Показателно за болката и тревогата, която те предизвикват в него, е дългият срок, който му е необходим, за да намери сили да възстанови „гласа си“ и смисъла на писането си. Това в крайна сметка се случва с написването на „Пропадане“, който е точният и осезаем отговор в стила на Сартър – хапливо, иронично повторно изпълнение на обвиненията и блестяща аргументация срещу присъдите. В своето прочуто хвалебствие за Камю Сартър говори за „Пропадане“ като за негов шедьовър, неговата може би най-красива и най-малко разбрана творба.

В бележките си за изданието в „Плеяд“ Кийо описва разрыва между Камю и Сартър като приятелство, разстреляно от историята. Робер Галимар, който познава добре и двете страни, но от друг ъгъл (общува с Камю, но издава Сартър), характеризира отношенията им като „край на една любов“. Тод ги нарича „братоубийство“. Трагедия и загуба са част от тази история, вероятно заради факта, че партизанщината и поляризацията са настъпили от политиката на Студената война, както и заради това, че приятелството им приключва по такъв начин, или защото мълчанието, последвало годините на разговори, никак не прилича на мълчание. Сякаш продължават да се обръщат един към друг,

във въздуха витае някакъв техен диалог, който може да се долови в съответните им есета или политическите статии, особено тези, които пишат по време на Алжирската война.²¹ „Двамата с него имахме конфликт“ пише Сартър в хвалебственото си слово, обяснявайки, че конфликтът е друг начин да живееш заедно. „Това не ми попречи да мисля за него, да имам усещането, че очите му са върху книгата или вестника, който чета в момента, или да се питам: „Какво мисли той за това? За какво си мисли точно в този момент?“²² В интервю години по-късно говори за Камю като за „последния добър приятел“.

В публичното съзнание Камю и Сартър са свързани завинаги, случва се дори хората ги бъркат. Събитията от 1952 г. са напомняне за това, че Камю стои на диаметрално противоположни позиции от тези на Сартър и неговите поддръжници от интелектуалния елит на Париж. Те дават и закъсняло обяснение на факта, че Камю никога не е бил и не е искал да бъде част от кръга около „Модерни времена“, че никога не се е чувствал удобно сред литераторите на Париж, където винаги е имал усещането, че в нещо е виновен, че носи маска, както той сам определя. В интелектуално отношение той има повече общо с Кьостлер, Оруел и Хана Арент, които говорят с неговия език на моралисти, преследват неговите каузи. Те също като него са изгнаници и аутсайдери. След като прочита „Разбунтуваният човек“, Арент, чиято книга „Произход на тоталитаризма“ се появява по-рано през 1951 г., отива да посети Камю. Мириам Киаромонте я среща на улицата същия ден и вижда, че тя си е купила нова шапка и се е облякла официално по този случай.

Камю дълго страда от конфликта си със Сартър и това се отразява зле и на работата му – замисля да пише нещо, но не успява, отбелязва той в дневника си – постепенно затъва все по-дълбоко и по-дълбоко. В резултат последното десетилетие от живота му, независимо от публичните му успехи, се влачи с все по-забавени темпове. Когато войната в Алжир избухва в края на 1954 г. и принципите на Камю за пореден път го маргинализират, като го превръщат в, както се изразява Жан Даниел, изкупител-

на жертва на интелектуалната левица, историята със Сартър започва да изглежда не само като предизвестие за настъпилите промени, но и като грубо предисловие към тях.

Когато бях в колежа, „Разбунтуваният човек“ бе в основата на моята дипломна работа, защото именно в нея са формулирани размислите на Камю за границите на смисъла, и по-специално по отношение на насилието и убийството, а моята задача бе да пиша за Камю и неговите граници. По онова време обаче тази книга не ме вдъхновяваше кой знае колко, струваше ми се доста скучна и дори дидактична, трудно се четеше, макар да не го признавах. Точно затова с любопитство прочетох в документите на „Кнопф“, че според първите отзиви на рецензенти на издателството книгата е „трудна във всяко отношение, трудна за преценка, трудна за разбиране и най-вече трудна за четене“²³.

Като оставим настрана трудните за отсяване писма между Бланш и Албер, документите на „Кнопф“, които открих в Тексас, представляват голяма купчина вътрешна и презокеанска кореспонденция, която всеки, който няма желание да се задълбочава, ще отхвърли като недостатъчно съдържателна. И въпреки това неравномерно и бавно под формата на радиограми и старомодни пространни писма историята на развитието на „Революционният човек“ в Америка изниква на повърхността месец по месец – от октомври 1949 г., когато Бланш пише на Камю доста настойчиво: „Мисля, че вече си се заровил за „Разбунтуваният човек“, до декември 1953 г., когато Камю напомня на Бланш, че Уолдо Франк иска да пише рецензия за „Ню Рипъблик“, имало предложения да се издаде и в един общ том с „Митът за Сизиф“, говори за проблема със заплащането на превода на английски, за евентуални съкращения и за това как да се предпазят от нови отрицателни отзиви от още по-изтъкнати източници. (Известният Уилард ван Орман Куин от философския факултет на Харвард пише: „Книгата е твърде слаба в онези места, за щастие не чак толкова много, в които авторът се впуска в демонстративни разсъждения...Защото малко читатели ще

успеят да изгазят тресавището, в което е избрал да насади своите поуки.“)²⁴ В това време Бланш, по принцип доста прагматична, решава да пренебрегне бележките на Куин (изпраща му двадесет и пет долара) и да застане зад книгата и любимия си автор въпреки перспективата за слаби продажби и липсата на ентузиазъм у критиците. „Ако Камю не е доволен, тогава ще пратя всичко по д...[яволите], ще забравя за изданието и нека някой друг издаде книгата.“ Вероятно цялата история е подложила на изпитание нейния кураж. Дори след издаването проблемите с превода остават, тъй като е пълен с грешки: „поразителни и изкривяващи, те са толкова много, че макар от това репутацията на автора да не пострада много, те навреждат чувствително на смисъла на книгата“, предупреждава се в една от рецензиите и от издателство „Кнопф“ са принудени да поръчат нова обстойна редакция, която се появява година след първото издание.²⁵

Проследявайки живота на книгата, мога да усетя Франция, французите и дори отдръпващото се присъствие на Камю. Това е сигурен знак, че американската версия на „Разбунтуваният човек“ е напълно самостоятелна книга – с ново заглавие, нова природа и съвършено различна аудитория. Извадена от почвата, в която се ражда, преведена и съкратена – липсва частта за сюрреализма – тя е издадена в държава, където колективният опит и политическата психика са напълно различни, тук тя има съвършено различен живот и Камю като неин автор е възприет по съвършено различен начин. Това важи и за много от останалите издания в чужбина. Сред изданията на други езици американското идва година или две след тези на Скандинавския полуостров и Западна Европа – датското и немското са публикувани първи, последвани от японското година след това. През 60-те и 70-те години нелегални текстове на „Разбунтуваният човек“ се предават от ръка на ръка и в Съветския съюз – студенти от Московския университет четяли отделни страници, отпечатани на циклостил, сподели с мен приятел, който участвал в разпространението по онова време. Същото се случва и в останалите страни от Източния блок.

Първата рецензия на „Разбунтуваният човек“ излиза в Ню Йорк през пролетта на 1954 г. на страниците на списание „Коментъри“ и в нея се поставя под въпрос доколко е уместно превеждането на тази книга, която иначе е с „благородна идея“, а за автора се говори като за герой. „Английският или американският читател вероятно ще се чувства объркан, ако не успее да разбере, че пред него има истински парижка книга, създадена за аудитория, която в годините непосредствено след войната е най-енергичната и изпълнена с интереси в света, но, от друга страна, демонстрира значителен провинциализъм“ пише рецензентът в обясненията си по повод интелектуалните фойерверки, които се разнасят от френската столица година и половина по-рано.²⁶ Според него тази книга е „опит да бъдат убедени френските интелектуалци в нещо, което английските, а и американските, вече знаят – големите революции на нашето време биват изродени в крайна сметка и стигат до резултати напълно противоположни на тези, за които са мечтали техните инициатори.“ Смятам, че това е доста високомерно заключение. Веднага потърсих в Интернет и друго мнение. Написах в „Гугъл“ „Албер Камю и „Разбунтуваният човек“ и годината на издаване. Търсачката извади 8170 сайта. За пръв път си дадох сметка за това колко сериозен е интересът към моя автор в киберпространството. Зарадвах се на този интерес и не се задълбочих повече, нито се включих в някой от форумите, посветени на Камю. Щастлива съм от многобройните му почитатели, но предпочитам да оставам насаме с все по-дълбоката си връзка с Камю. „Не ти ли се е искало някога да спрат“, написа набързо мой познат от Париж, когато ми изпрати пореден материал със спомени за Камю, написан от актьора и певеца Серж Реджани, играл в няколко от пиесите му. Истината е, че понякога наистина ми се е искало, но като всеки верен приятел се радвам на популярността на Камю.